

INTRODUCERE

Călătoria mea de recunoaștere în Meglen. — Prima impresie ce am avut asupra dialectului meglenoromân. — Particularitățile lui locale.

Graiul meglenoromân, despre care se vorbește pe larg în primul volum, mi-a fost cunoscut în pronunțarea lui dialectală și sub înfățișarea lui deosebită, dela o comună la alta, în prima mea călătorie din anul 1910.

O întâmplare de un interes deosebit pentru cercetările mele dialectale făcuse ca, în această călătorie, să fiu însoțit de revizorul școlar din circumscripția Salonicului de pe atunci — d-l *G. Cionga* și de secretarul inspec oratului școalelor românești din întreaga Peninsulă Balcanică — d-l *I. Bura*. Amândoi se duceau în comunele din Meglen, în care existau școli românești, ca să aplaneze unele mici neînțelegeri dintre eforii și membrii comunităților. Pe vremea aceea toate comunele noastre aveau școli primare românești, afară de orașelul cu populația românească trecută la islamism — Nânta, în care vegetă o școală turcească.

Profitând de această inspecție făcută din partea organelor școlare, inspecție care trebuia să țină câte o zi-două în fiecare comună, mi-am făcut toate pregătirile necesare, ca să mă pot folosi cât mai mult de șederea mea în mijlocul Românilor din Meglen.

Cum ajungeam într'o comună, o bună parte dintre săteni cu eforii lor în frunte se strâneau în casa unui notabil sau în localul școlai, unde trebuia să se discute diferite chestiuni școlare și bisericesti. Ședințele țineau câte 4—5 ceasuri. În tot timpul acesta se succedau discuțiuni, când mai aprinse când mai liniștite. Eu, retras într'un colț, îmi însemnam toate particularitățile de graiu, pe care le auzeam pentru întâia dată. Deși venisem și eu prevăzut cu caietele făcute în regulă pentru fiecare localitate în parte, în care îmi trecusem toate întrebările pentru răspunsurile de care aveam nevoie, totuș, mă văd obligat să mărturisesc aci, că ele nu mi-au servit la nimic. În toate acele discuțiuni nu eră nevoie de nici o întrebare. Se cerea numai ureche și grabă la scris.

În modul acesta, în cele zece zile cât am petrecut în mijlocul Meglenoromânilor mi-am putut însemna toate observațiunile mele privitoare la caracterul graiului meglenit din punctul de vedere fonologic, flexionar și sintaxic.

După această primă călătorie *de recunoaştere*, pe care eu o consider de cea mai mare utilitate pentru orice cercetător dialectolog, eram în stare să-mi dau seama nu numai de fizionomia cu totul particulară a dialectului meglénit, dar, cu trecerea noastră dela o comună la alta, am reuşit să-mi fixez nuanţările de graiu din fiecare comună.

Drumul nostru în spre ţinutul Meglenului s'a făcut cu calea ferată, dealungul Vardarului prin *Salonic-Ghevgheli*. După ce am ajuns cu trenul în oraşul *Ghevgheli*, de aci am vizitat rând pe rând mai întâiu comunele *Liumniţa* şi *Cupa*, după aceea *Ţárnareca*. Din *Ţárnareca* ne-am îndreptat spre *Livădz*, mare comună aromânească locuită de Grămustenii. De aci ne-am îndreptat spre *Oşani*, de unde apoi ne-am coborât mai întâiu în *Birislav* şi apoi în *Lugunţa*. Din această comună eu singur m'am dus călare în oraşelul *Nânta*. întorcându-mă în *Lugunţa*, am pornit cu toţii spre ultima comună românească *Huma*, de unde apoi, ne-am înapoiat la *Salonic*, trecând tot prin *Ghevgheli*, lângă *Vardar*.

În *Liumniţa* şi *Cupa* am dat de un graiu pe care eu nu-l mai puteam recunoaşte în limba Românilor din *Ţárnareca*; iar în graiul Românilor din *Oşani*, *Birislav* şi *Nânta*, deşi găseam o asemănare foarte mare, totuşi el se deosebea puţin de acela din *Liumniţa* şi *Cupa*, şi se asemăna foarte puţin cu acel din *Ţárnareca*. În fine, în *Huma*, ultima comună pe care am cercetat-o, am fost surprins de identitatea unor particularităţi cu graiul Românilor din *Ţárnareca*, deşi amândouă comunele se află aşezate la două extremităţi opuse, având între ele toate celelalte comune din Meglen.

* * *

Pentru un Aromân care ştie tot aşă de bine aromâneşte ca şi româneşte şi a trăit tot atât de mult printre Români şi Aromâni, impresia generală ce-i face dialectul meglénit, vorbit între ei şi nemijlocit, este, că el, cu toate particularităţile lui proprii, care îi dă o fizionomie cu totul deosebită, se apropie când de dialectul aromân, când de dialectul dacoromân.

Apropierea lui de dialectul dacoromân, după primele impresii pe care le-am avut, auzindu-l vorbit nemijlocit, se manifestă în următoarele particularităţi: vorbesc mai puţin grăbit decât Aromânii şi în special decât Aromânii din sud, care, câteodată, nu pot fi bine înţeleşi nici de către fraţii lor din Albania şi Macedonia. Ca urmare a acestei particularităţi vocala *a*, în poziţie accentuată, se pronunţă mult mai deschis decât la Aromâni, iar sincopa (căderea vocalelor neaccentuate) care este aşă de deasă la Aromâni, aproape mai că nu se observă.

Se înţelege că aceste observaţii, judecate singuratec, par de puţină însemnătate; însă considerate în întregime şi din punctul de vedere al impresiei ce face limba vorbită între mai mulţi, ele ne descoperă

asemănări și deosebiri cu celelalte dialecte cunoscute, care cu greu le-am putea prinde dintr'un basm povestit cu acea timiditate caracteristică la toți oamenii dela țară, sau din transcrierea fonetică a unei povești, pe care, de cele mai multe ori, și cel care a scris-o, la a doua citire, nu o mai poate redă așa cum a auzit-o.

Dar apropierea dialectului meglenoromân de cel dacoromân se arată nu mai puțin și din întrebuințarea unor cuvinte de origine slavă și latină, care se întâlnesc la Dacoromâni și lipsesc la Aromâni.

Ceeace-l separă în mod fundamental de dialectul dacoromân și-l apropie de graiul Aromânilor, este redarea sunetelor *ce, ci* prin *țe, ți*. Aceste sunete predomină în așa măsură toate celelalte nuanțe de pronunțare ale dialectului meglenit, încât dela început, ai pentru un moment impresia că dinaintea ta vorbesc niște Români, care la bază sunt «Țintari». Aceste două sunete împreună cu redarea lui *ge, gi* prin *dze, dzi* (ca la Aromâni) și *ze, zi* (pronunțare și mai ascuțită), covârșesc în așa fel celelalte particularități de graiu, prin deasa lor întrebuințare în vorbire, încât, din impresia pe care o ai că în fața ta vorbesc niște Aromâni într'un dialect deosebit, abia sunetul *o* (*oa*) din acest dialect pentru *ă* și *î* în celelalte dialecte îți turbură această primă impresie, arătându-ți că vorbitorii din apropierea ta în nici un caz nu pot fi Aromâni.

La acestea, de sigur, se mai adaugă și celelalte deosebiri de graiu, despre care am vorbit pe larg în primul volum (p. 65 și urm.). Cu toate acestea, ele se pierd în vorbirea curentă față de particularitățile specifice ale acestui dialect relevate mai sus.

Și fiindcă, după cum am arătat în primul volum, graiul Meglenoromânilor nu este pretutindeni același, în cele ce urmează voi încerca să specific mai deaproape deosebirile ce se arată dela o localitate la alta. Aceasta o fac cu atât mai mult, cu cât, după constatările mele, nici locuitorii aceleiași comune nu vorbesc la fel. Pentru cei care cunosc trecutul Meglenoromânilor, mai ales perioada dela colonizarea ținutului Meglen cu Turci asiatici, până cu vre o sută de ani înainte, știu că odată cu forțarea Nântenilor ca să treacă la islamism, multe comune au fost nevoite ca să se refugieze în satele bulgărești din spre *Strumîța* și *Stip*¹⁾. După mai multe decenii, cea mai mare parte dintre Români refugiați s'au înapoiat în căminurile lor. Unii dintre aceștia s'au așezat în sate străine. Din cauza acestui amestec de locuitori în așezările lor mai nouă, de multe ori graiul aceleiași comune se deosebește dela o familie la alta. Locuitorii din *Cupa* vorbesc un dialect care se apropie de limba din *Liurnița*; cu toate acestea printre ei se găsesc foarte mulți care vorbesc ca Români din Oșani. Aceleași constatări le-am putut face și pentru alte comune.

O altă cauză care a produs diferențierile de graiu în limba aceleiași comune a fost și înrudirea Românilor din comune deosebite prin

¹⁾ Th. Capidan, *Meglenoromâni*. Vol. I. *Istoria și Graiul lor*, p. 19.

încuscrire. După observările mele, tânăra măritată într'o comună străină nu numai că își păstrează particularitățile graiului de acasă, dar ea face ca ele să se continue și în copiii născuți, mai cu seamă că aceștia, cât timp sunt încă mici, stau mai mult în apropierea mamei.

Din toate acestea înțelege oricine că sarcina unui culegător de material folcloric cu pretenția de a redă cât mai precis forma cuvintelor după pronunțarea lor adevărată, nu este tocmai ușoară. Cetitorul obișnuit să întâlnească în materialul publicat dintr'o localitate aceleași forme proprii graiului acelei localități, rămâne uimit când dă de particularități, care țin de graiul unei alte localități. Pentru înțelegerea acestor inconsecvențe aparente și rari, trebuie ținut seamă de cele spuse mai sus. Culegătorului i-ar fi ușor să unifice toate aceste deosebiri. Numai că, în cazul acesta, materialul publicat de el nu reprezintă fidel pronunțarea auzită. În aceasta constă și marea deosebire ce există între culegătorul care și-a strâns materialul dela o singură persoană și departe de regiunea de exploatat și între acela care s'a dus să-și însemneze materialul la fața locului.

Iată acum particularitățile locale care deosebesc graiul meglinit dela o comună la alta.

Liumnița ocupă un loc aparte prin următoarele deosebiri de graiu față de dialectul comun:

1. *o* accentuat, care rezultă din sunetele comune pentru toate dialectele românești *ă* și *î*, se pronunță ca un simplu *o*, mai puțin închis decât *o* obișnuit: *cântô*, *măncô* pentru formele obișnuite *cânto*, *mănco*, iar acestea pentru pers. 3 sing. dela perf. simplu *cântă*, etc. Tot așa *coîni*, *moîni* pentru formele curente *coîni*, *moîni* (câine, mâine).

2. *e* accentuat apare ca *îă* (din mai vechiu *ie*): *viăr* (pentru *ver*) «vrei»; *căsmiăt* (pentru *căsmet*) «noroc», etc.

3. *o* accentuat apare *uă* (din mai vechiu *uo*): *buău* (pentru *bou*), *fuăc* (pentru *foc*), etc.

Se mai adaugă și alte particularități mai mărunte, despre care se vorbește mai pe larg în volumul I din această lucrare.

De graiul din comuna Liumnița se ține limba Românilor din Cupa. Cu singura deosebire, după cum aceasta rezultă și din cetirea textelor strânse în această comună, că particularitățile de mai sus nu apar consecvent și pretutindeni. La origine graiul din Cupa trebuie să se fi deosebit de acela din Liumnița, formând un idiom aparte cu limba Românilor bulgarizați din *Barovița*. Această comună am putut-o vizita în tovarășia revizorului G. Cionga. Din convorbirea ce am avut cu un moș în vârstă de 80 de ani, singurul dintre localnici care mai putea să vorbească românește, m'am putut convinge că limba din Barovița, în trăsăturile ei fundamentale, se identifică cu aceea din Cupa. Dacă, însă, în această comună avem asemănări cu graiul din Liumnița, acestea se datoresc sau amestecului de populațiuni din cele două comune, mai cu deosebire că și în ce privește felul de

vieată mai înepoiată există o perfectă identitate, sau înrudirii prin încuscriri.

Ca o particularitate locală în graiul din Cupa se observă deasă întrebuițare a perfectului compus, la verbe, în forma inversă. Aceeaș întrebuițare am putut-o constata și la moșul din Barovița. Iată începutul unui basm din Cupa: «Ună mumă aș *vut-au* noua fitșor și *griț-au* tots si l'a ansoară prjună. După tse l'a *ansurat-au* iats *vinit-au* loc dirip Paștiș ca si ducă la un mănăstir si si cuminică». (O mamă a avut nouă băieți și toți i-au spus să-i însoare împreună. După ce i-a înșurat pe toți, a ajuns vremea aproape de Paști, să se ducă la o mănăstire, ca să se cuminice). Mai departe: «Tsista mănăstiru *fost-au* ditsindea di ună *vali*, cari aș *griț-au* «Valea lu chisadžiș și *çuola vut-au* vrin chisadžiș *prju:ot*». (Această mănăstire se află dincolo de un râu, căruia i se spuneă «Răul lui Chesegi» și acolo eră un chesegi faimos. Cf. Basmul 61).

Lugunța ocupă un al doilea loc în ce privește deosebirile ce arată față de dialectul comun. Aceste deosebiri se reduc la următoarele puncte:

1. Diftongul *ea*, din e accentuat urmat în silaba vecină de *a*, *ă*, *e*, se pronunță mult mai închis decât în celelalte comune. Acest *ea* eu l-am însemnat prin *ę*: *fęta* (pentru *feata*) «fata»; *șęta* (pentru *searata*) «seara» adv., *țșęta* (pentru *țseasta*) «aceasta», etc. Acest *ea* pronunțat ca *ę* apare și la sfârșitul numelor din unirea articolului feminin *a* cu terminațiunea *e* din tulpină: *mul'areę* (pentru *mul'area*) «muierea»; *moartę* (pentru *moartea*), etc. Deasemenea și la terminațiunile verbale: *vidę* (pentru *vedea*), *vę* (pentru *ved* din *aved*), *putę* (pentru *putea*), etc.

2. Diftongul *oa*, din o accentuat urmat în silaba următoare de *a*, *ă*, *e*, se pronunță mai închis: *o*. Redarea acestei nuanțe de pronunțare n'am putut-o întâlni pretutindeni. Deaceea, ea apare în textele culese de mine în mod sporadic și numai la unele cuvinte: *poți* (pentru *poate*), *cunoștiri* (pentru *cunoaștiri* din *cunoaștere*), *toțe*, *jocă* etc. (pentru *toate*, *joacă*).

De remarcat este faptul că comunele din apropierea Lugunței, ca *Birișlav* și *Nânta* țin de graiul din Oșani, iar *Huma* se apropie mai mult de limba vorbită în Țárnareca.

Țárnareca ocupă un loc cu totul deosebit atât față de dialectul comun, cât și față de particularitățile din comunele studiate până aci.

1. Labiala *v*, după ce a fost alterată de un *i* sau *ě*, dispare fără urmă: *ișăl* (pentru *vișol*) «vișel»; *in*, *iň*, *ini* (pentru *vin*, *viň*, *vine*), etc.

2. *l* final dela nume se vocalizează în *u*, ori de câte ori vine în unire cu articolul hotărît *-lu*, sau când este urmat de un cuvânt care începe cu o consonantă: *cal*, însă art. *caylu* (din *callu*, pentru mai vechiu *calulu*); *ișăl*, însă *ișăylu* (din *ișăllu*) «vișelul», etc. Tot așa *l* final: *aș* pentru *al* «al» și «il», etc.

3. Lipsa pronunțării lui *ă*, *i* ca *o* sau *o*.

Toate celelalte particularități, despre care se vorbește mai pe larg în volumul I din această lucrare, se apropie de dialectul aromân.

O asemănare cu graiul din această comună arată limba Românilor din *Huma*. Totuș lipsesc coincidențele cu trăsăturile fundamentale ale graiului din Țárnareca. Asemănările sunt aparente și se reduc numai la particularitățile cari se întâlnesc și în dialectul aromân.

Oșani reprezintă graiul comun, care stă la baza limbei vorbite în toate comunele românești din Meglen. Deosebiri mici se găsesc și în graiul Oșeniților, însă ele sunt neînsemnate.

Astfel, particola *să* dela conjunctiv, în Oșani, se aude regulat *si*, ca în Liumnița, Cupa, Țárnareca, pe când în Lugunța, Birislav și Huma avem *să*. Deasemenea formele *poîni*, *coîni*, *moîni*, lipsesc; în locul lor avem: *poni*, *conî*, etc.

Intrebuițarea perfectului compus, la verbe, în forma inversă este rară; cu toate acestea sunt cazuri când această formă verbală se aude aproape tot așa de des ca la Cupa, despre care am vorbit mai sus: «Că *si dus-au* la lucru, că *vinit-au* căsă, nu *l'-au flat-au*; *ti-ntribat-au* tîni, tu *al' zis-ai* că *murit-au*; *ti vicnit-au* si-l'-li spuñ groburli, tu nu li *spus-ai*. . . » (când s'a dus la lucru, când a venit acasă, nu i-a găsit (pe copii); te-a întrebat pe tine (despre ei), tu i-ai spus că au murit; te-a chemat să le spui mormintele, tu nu le-ai spus. . . » Cf. Basmul ^{84/21}).

Limba din *Birislav* și *Nânta* ține de graiul din Oșani, cu toate că aceste două localități sunt așezate în apropierea *Lugunței*.

Cum am strâns materialul din acest volum. — Conținutul basmelor. — Cântecele.

După ce am văzut înfățișarea dialectului meglénit în trăsăturile lui fundamentale față de celelalte două dialecte românești: dacoromân și aromân, precum și micile deosebiri locale din sânul aceluiaș dialect, mă simt dator să spun câteva cuvinte asupra felului cum am strâns materialul din acest volum precum și asupra conținutului lui.

Pentru un cercetător care se duce într'o regiune cu gândul ca să rămână numai o zi-două în fiecare comună, adunarea materialului fo'c'oric în cantități mai mari este o imposibilitate. Aceasta am putut-o constată din propria mea experiență. Cu greu se pot găsi oameni din popor, cari să stea de povești, atunci când ei sunt ocupați cu munca câmpului. Rar se găsește câte un bătrân sau o bătrână din care mai poți prinde câte ceva. Cei mai mulți se așteaptă să le vorbești despre lucruri serioase. În ținuturile liniștite, în care fiecare își vede de treburile lui, nestingherit de nimeni, sunt momente când lumea se mai îndeamnă ca să mai povestească câte ceva. Însă în Meglen liniștea a lipsit pentru tot timpul cât am avut nevoie ca să-mi strâng materialul de trebuință. Eră tocmai în vremea când, imediat după introducerea regimului constituțional în Turcia Europeană, bandele de comitagii greci și bulgari se întreceau în asasinate, ca să pregătească terenul pentru izbucnirea războiului balcanic. În împrejurările acelea

grele pentru toată populația românească din Peninsula Balcanică, Meglenoromâni, care abia dacă mai vedeau odată la doi ani câte un om «cântat» în mijlocul lor, erau fericiți că mai puteau afla și ei ceva noutăți referitoare la stările politice. Prin urmare, fiecare își poate închipui ce deziluzie eră pentru ei, când omul «cântat», în loc ca să le comunice ceva vești care îi interesau, se apucă să-i întrebe de povești sau despre lucruri, pentru a căror însemnătate ei nu-și puteau da seamă.

În condițiile acestea, înțelege oricare că materialul meu strâns în prima călătorie eră foarte redus. În afară de bogăția însemnărilor privitoare la graiul meglenoromân, făcute în cursul ședințelor despre care am vorbit în capitolul precedent, ca material folcloric nu m'am ales din această călătorie decât cu un basm din Nânta, povestit de către tânărul *Hasan Ibraim*, despre care vorbesc și în vol. I din această lucrare (p. 18); un cântec, cântat de acelaș într'o seară după cină la Lugunța; 18 basme din toate celelalte comune; aproape mai toate cântecele din acest volum și câteva ghicitori. În Liurnița, soția lui Gh. Meghia, mi-a povestit timp de o oră și mai bine toate obiceiurile de la nuntă; tot așa și în comuna Huma; aci soția preotului Papatanasi mi-a dat cele mai multe informațiuni cu privire la cele mai multe obiceiuri ale Meglenoromânilor.

Restul materialului ce se publică în acest volum a fost strâns parte într'o nouă călătorie ce am făcut-o singur, abia după un an dela prima călătorie, și numai în comunele în care mă interesam despre anumite chestiuni gramaticale, parte dela elevii meglenoromâni care veneau să urmeze cursurile școlii comerciale din Salonic.

La culegerea textelor, pe mine mă preocupă așa de mult partea formală a limbei, încât partea internă, conținutul textelor, venea pe planul al doilea. Deaceea le-am redat cu toate nuanțele de pronunțare, așa cum le-am auzit dela o comună la alta, lăsând frazele să se succedă într'o parataxă continuă. Tot din acest motiv, eu n'am evitat ca să înregistrez și unele variante. Țineam cu orice preț să scot la iveală cât mai multe forme gramaticale — pentru mai buna cunoaștere a întregului mecanism dialectal — și cât mai multe cuvinte, spre a putea pătrunde în toată bogăția lexicală a acestui dialect. În acest din urmă scop am cules dela foștii mei elevi *G. Golea* și *George Demetru* din Oșani tot materialul din capitolul «Frazeologie».

În ce privește conținutul basmelor culese de mine, el nu se deosebește prea mult de fondul comun care stă la baza poveștilor dela toate popoarele balcanice. Un studiu amănunțit în această privință nu încerc să fac, căci el nu intră în cadrul cercetărilor mele. Aci mă mulțumesc să adaug că basmele meglenite arată o mare asemănare cu basmele bulgărești din Macedonia și în special din ținutul Meglen. La Meglenoromâni ca și la Bulgari «Samuvili» cu «lamni» și cu «tso-glavi» se întâlnesc în cele mai multe basme. Din când în când apare și «ubavil'a locului» care ne amintește pe «bukură dheut» dela Albanezi și «mușata loclui» (frumoasa pământului) la Aromâni.

Deasemenea cele mai multe ghicitori se întâlnesc în bulgărește. Ele sunt, în parte, localizări din limba bulgară. Astfel prima ghicitoare (Acul):

Mic sam,	Mic sânt,
Mari sam,	Mare sânt,
Toată lumea u ăves.	Toată lumea o îmbrac.

se regăsește în ghicitoarea bulgărească despre acelaș obiect:

Mal sam,	Mic sânt,
Ne rastam,	Nu cresc,
Sio vek go pokrivam.	Toată lumea o învelesc.

Și tot așa ghicitoarea de sub No. 2 precum și altele din colecția publicată în acest volum se întâlnesc la Bulgarii de pretutindeni.

* * *

Ca o notă nouă în materialul strâns de mine sunt *cântecele*. Se știe că Românii din Meglen au cântat foarte multă vreme numai în bulgărește. Mulți din ei cântă și astăzi în această limbă. Este acelaș fenomen, care se observă și la Aromânii din Epir cu cântecele grecești. Cântecele pe care le reproduc în volumul de față sunt creațiuni nouă. Ele datează din timpul când Meglenoromânii n'au avut contact mai des cu Bulgarii. Cum că ele sunt populare, aceasta am putut-o constată din faptul că crâmpeie din ele mi-au fost cântate, seara după cină, în prima mea călătorie din Meglen. Chiar în colecția lui Pericle Papahagi, *Din literatura populară a Aromânilor* (p. 952) găsim un fragment de cântec, rău transcris, pentrucă așa îi fusese comunicat, care reproduce versuri din primul cântec din acest volum:

Nu mi strinzi di monă	Nu mă strânge de mână
Să nu-ă la frnzi ninelu	Să nu-mi frângi inelul.

Puternica influență slavă — în cazul de față bulgară — a fost exercitată asupra graiului meglenoromân, mai cu deosebire în intervalul cât ei au fost nevoiți să locuească printre satele bulgărești. După ce s'au strâns din nou în așezările lor proprii, acolo unde îi găsim astăzi, contactul direct cu Bulgarii fiind întrerupt, ei scăpau treptat de sub înrâurirea slavă, și cu aceasta se simțeau îndemnați din nou la creațiuni poetice în formă populară. În ultimele decenii ele au fost susținute și de curentul național care a apărut nu odată cu deschiderea școlilor românești, ci cu primele încercări de a se cultiva în graiul lor.

În capitoul care urmează, vom face o scurtă expunere a acestor începuturi, după informațiunile pe care le-am putut culege la fața locului, dela bătrânii cari își mai aduceau aminte de ele. Aceste informațiuni vor fi prețioase odată când se va scrie istoria culturală a Românilor din Peninsula Balcanică. Astăzi avem o datorie ca să

pomenim despre toate aceste încercări, mai cu deosebire că, în lupta de exterminare a elementului românesc din Macedonia, întreprinsă înainte de războiul balcanic (1913) din partea organelor bisericii grecești, sacrificiile Meglenoromânilor în vieți omenești, pentru apărarea școlii și ideii românești au fost destul de mari, dacă ne gândim la numărul lor relativ mic față de Aromâni.

Inceputurile învățaturii românești la Meglenoromâni.

Năzuința de a se cultiva în limba românească a început să se arate la Români din Meglen încă de pe la 1864, adică cam în aceeaș epocă pe când *Dimitrie Atanasescu*, marele dascăl al românismului din Macedonia, deschidea primele școli românești în mijlocul Aromânilor.

Pe vremea aceea contactul dintre Aromâni și Meglenoromâni lipsește așa de mult, încât nu numai oamenii din popor, dar chiar puținii cărturari de pe atunci nu aveau o idee clară despre existența acestei populațiuni românești în ținutul Meglen.

Încă înainte de 1864 un oarecare I. Popa-Gheorghe, mai târziu supra numit Argintaru, originar din Oșani, vroind să se călugărească a plecat la Sfântul Munte. Acolo, aflându-se că este însurat și că preoteasa îi mai trăește, cu toată dragostea lui pentru monahism, n'a fost primit în cinul călugăresc.

După ce a rătăcit mai multă vreme pe la diferite mănăstiri, a ajuns la schitul românesc Prodrom. În acest schit a petrecut o iarnă întreagă și, în intervalul acesta, a învățat să cetească și chiar să slujească în românește.

În primăvara aceluiaș an s'a întors din nou la Oșani, ca preot, aducând cu sine mai multe cărți bisericești. Aici a fost primit în biserica comunală, în care, pe vremea aceea se slujea numai grecește, și, numai după câteva săptămâni de ședere, a început să facă serviciul divin în limba română.

Eră pentru întâia dată când Megleniții auzeau în biserică învățăturile creștinești în graiul lor strămoșesc.

De multe ori el a cetit românește și în mănăstirea *Sfântul Mihail*, din apropierea comunei Oșani, în care, printre călugării români localnici se aflau și călugări greci, veniți dela Sfântul Munte.

Această inovație introdusă în biserică de părintele Popa-Gheorghe Argintaru, la început, nu atrăsese luarea aminte a arhierelui grec din Oșani. Mai târziu, însă, când el a început să se îndeletnicească cu cartea românească și printre popor, încercând să învețe pe copiii sătenilor, lipsiți de orice școală, în graiul românesc local, atunci arhierelul grec i-a interzis să mai slujească în românește, sub amenințarea că îi va tăia barba.

Părintele Popa-Gheorghe, de teamă ca să nu-și piardă preoția, s'a supus ordinelor arhieresti și, ceva mai târziu, la cererea arhierelui,

i-a predat și cărțile românești pe care le adusese din Sfântul Munte.

De astădată arhiereul grec, de teamă ca nu cumva părintele Popa-Gheorghe să continue a învăța în ascuns pe copiii Megleniților în românește, a chemat în comună un dascăl grec ca să învețe pe copiii Megleniților carte grecească.

Cu vreo zece-doisprezece ani mai târziu, pe la 1874, un alt meglenit *Gușu Gaga*, originar tot din Oșani, și om cu destulă carte grecească, a fost chemat ca să slujească ca dascăl grec în școala comunală. După mai multe luni de dascălie, el dădu în biserică de o psaltire românească. Aceasta eră una din cărțile rătăcite ale lui Popa-Gheorghe, care nu ajunsese în mâinile arhiereului. Gușu Gaga, care, în afară de grecește mai cunoștea puțin și slavonește, putu ceti cu multă ușurință literile chirilice. Cât pentru înțeles, acolo unde nu pricepea unele cuvinte, el se descurcă cu o altă psaltire grecească, care îi slujea ca cheie. Cu timpul el a ajuns să învețe românește repede și bine. Și fiindcă Gușu Gaga, deși eră autodidact, însă, ca cultură, se ridică cu mult mai presus decât părintele Popa-Gheorghe, el eră în măsură să înțeleagă mai bine, folosul ce ar rezulta pentru luminarea sătenilor, dacă, în școală, alături de cursurile în limba greacă pe care elevii nu le puteau pricepe, le-ar mai fi făcut ceva și în graiul lor românesc. Deaceia, dela început el își puse în gând să introducă limba română în școală ca și în biserică. Astfel în cei 6—7 ani, cât a funcționat ca institutor grec la Oșani și Liumnița, el izbuti să învețe pe copii și românește. Ceva mai mult, el a putut convinge pe arhiereu de faptul că, dacă slujba bisericească eră bine să se facă în limba greacă, predicile dela sfârșitul liturghiei trebuiau ținute în limba română. Căpătând încrederea arhiereului, el ținu multă vreme, înainte de deschiderea primelor școli românești, predici în dialectul meglenit în toate bisericile din ținutul locuit de Români.

Numai mai târziu, când acțiunea românească din Pind și Macedonia începuse să neliniștească organele bisericii grecești din acele părți, arhiereul din Oșani, de teamă ca nu cumva această acțiune să se întindă și în Meglen, făcu tot posibilul să îndepărteze pe institutorul grec, care se îndeletnicea mai mult să învețe pe băieți românește decât grecește.

De astădată G. Gaga a trecut în Veria, unde există o școală românească, spre a se pune în legătură cu institutorul român de pe atunci Dimitrie Badralexi. Acesta îl sfătuî să meargă la Salonic, ca să se pună în legătură cu Constantin Popovici, consulul român din acele vremuri. Însă consulul, în loc ca să-i înlenească deschiderea unei școale românești în ținutul Meglen, îi propuse să-l trimeată ca institutor într'una din comunele românești din Macedonia. Și, deoarece gândul lui G. Gaga eră ca să nu se îndepărteze de Români, el a cerut să meargă pentru câțeva vreme la Sfântul Munte. Acolo a rămas aproape un an, la schitul românesc Sf. Prodrom, în care timp putu

să se perfecționeze în studiul limbii române. După aceasta s'a reîntors din nou la Salonic. Acum era pe la sfârșitul anului 1884.

În anul acesta, Meglenoromânii din Lugunța, vroind să-și răscumpere satul dela proprietarul lui, care era un beiu turc, au intervenit pe lângă un oarecare Dimitri Unca, român originar din Bitolia și dragoman pe lângă consulatul român din Salonic. Acest Unca cunoștea bine pe proprietarul comunei și el trebuia să stăruiească pe lângă beiu, ca să le înlesnească răscumpărarea. În urma stăruinții acestuia, lucrurile s'au aranjat în așa fel încât beiu, consimțind să vândă comuna, a primit la început jumătate din preț, iar pentru rest, care trebuia plătit ceva mai târziu, dragomanul consulatului românesc a garantat cu averea lui.

Pentru acest serviciu Dimitri Unca sfătui pe Românii din Lugunța să cheme pe Gușu Gaga ca institutor român în locul dascălului grec. Ei primiră bucuroși această propunere și *Gușu Gaga se duse pentru întâia dată ca dascăl român în satul Lugunța la începutul anului școlar 1884—85 chemat și plătit de locuitorii comunei*. Dascălul grec din comună, care era un Român meglent de origine, n'a fost îndepărtat. El a fost lăsat să învețe românește dela G. Gaga, mai ales că, în anul următor, acesta avea de gând să meargă ca să deschidă școala românească în Oșani, și fostul dascăl grec trebuia să continue ca învățător român în Lugunța.

Lucrurile erau aranjate așa de bine, mai cu deosebire că și vechiul dascăl din Lugunța primise să învețe pe copii românește, încât, la început, se părea că pilda Românilor din Lugunța va fi primită și de către Românii celorlalte comune românești. Însă de data aceasta arhiereul grec din Oșani s'a turburat și mai mult, mai ales că acum s'a amestecat și un funcționar dela Consulatul Român din Salonic în afacerile comunale, care priveau școala și biserica, și asupra cărora el singur putea exercita cea mai mare influență. Și fiindcă dascălul român, de astădată, fusese adus și plătit de săteni, arhiereul grec, neputându-l înlătura imediat, a încercat, mai întâiu, să producă o dezbinare printre săteni. La început Românii s'au ținut solidar pe lângă școala românească. Când însă arhiereul a început să le facă tot felul de neajunsuri pe lângă autoritățile turcești, care nu erau în stare ca să priceapă scopul înalt al școlii românești, unii dintre ei au început să se dea de partea arhiereului și numai după câteva luni Românii din Oșani erau împărțiți în două tabere: unii care vroiau școală românească, iar alții care țineau la școala veche grecească. În urma acestei dezbinări, s'au ivit neînțelegeri între săteni și cu privire la restul de plată pentru răscumpărarea comunei. Dragomanul Consulatului Român din Salonic, nemai vroind să garanteze pentru plata acestui rest, beiu turc a revenit asupra vânzării făcute, și Românii din Lugunța au rămas încă multă vreme iobagi beiuului turc.

Dar arhiereul grec nu s'a oprit numai la aceasta. El a încercat să alarmeze pe toți Românii din Meglen, inventând tot felul de intrigi

pe seama ortodoxiei credinței creștine. De astădată confuzia între credința ortodoxă și învățătura românească fu așa de mare, încât G. Gaga, cu multă amărăciune în suflet, fu nevoit să se retragă din comunele românești din Meglen. Și fiindcă el ținea să fie pe lângă Românii lui, a intrat ca învățător în comuna bulgărească Tușim, din apropierea orașului Nânta, în care a funcționat mai mulți ani dearându-l.

Dar nici la Tușim nu s'a lăsat de idea ce-și pusese în cap ca să răspândească limba română printre Meglenoromâni ¹⁾. Profitând de împrejurarea că în această școală veneau și unii copii români, pe aceștia G. Gaga îi învăța pe lângă bulgărește și câte ceva românește. Unul dintre acești elevi a fost și *Rixu Pena*. Tatăl acestui elev, încântat de învățătura băiatului în limba română, în urma lămuririlor ce i s'au dat de către învățător, se hotărî să-l trimeată la liceul român din Bitolia. Și fiindcă băiatul era mic și nu-l putea lăsa singur, el îi dădă ca tovarăș pe un alt băiat, *Nicola Marcu*.

Acești doi tineri: *Rixu Pena* și *Nicola Marcu* sunt cei dintâi elevi megleniți care s'au înscris și au urmat cursurile liceului român din Bitolia, de unde mai târziu trebuia să iasă pregătiți bine, ca să ajungă dascăli în comunele lor.

Prin prezența acestor primi elevi megleno-români în mijlocul Aromânilor, într'un centru cultural de pe atunci, cum era Bitolia, existența unei alte populațiuni românești din munții Caragiovei a început să se lămurească din ce în ce mai mult la intelectualii aromâni, și cu aceasta și interesul lor pentru cultivarea acestei populațiuni să devină mai mare.

Astfel în 1890 inspectoratul școalelor românești din Macedonia a trimis în Meglen pe primul institutor român, *Mihail Nica*, originar din Perlepe. După doi ani G. Gaga, adevăratul promotor al ideii românești în Meglen, a plecat la Bitolia, luând cu sine și pe *Rixa Pena*. Aci ei au rămas un an de zile în care timp au făcut studii sistematice în limba română. După aceasta, amândoi s'au reîntors în Meglen cu certificate în regulă, pe baza cărora autoritățile imperiale, în urma cererii Românilor din Meglen, le-au dat voie ca să deschidă școli și să funcționeze ca dascăli români în acele școli.

Deaci înainte se începe din partea tinerilor intelectuali meglenoromâni o nouă activitate culturală și idea românească începe să pătrundă mai adânc în inimile Românilor din Meglen ²⁾.

¹⁾ În anul, în care G. Gaga se află la Tușim, H. Weigand făcerea prima sa călătorie la Românii din Meglen, despre care se vorbește în vol. I din *Die Aromunen* (p. 20—31). La trecerea sa prin Tușim, G. Gaga a fost învățătorul bulgar care i-a vorbit lui Weigand românește și i-a dat să citească o poezie în versuri scrisă de el însuși și intitulată *Cucerirea Daciei de către Romani*, despre care Weigand vorbește la pagina 29 din o. c. Această lucrare, care nu este lipsită de interes pentru dialectul în care este scrisă, bătrânul G. Gaga mi-a încredințat-o mie, cu câțiva ani înainte de moartea lui. Ea va fi publicată în *Dacoromania* împreună cu alte texte meglenoromâne ce mai am.

²⁾ Pentru restul istoricului dezvoltării școalelor românești în ținutul Meglen, începând de la trimiterea primului institutor român Mihail Nica, până aproape înainte

Starea actuală a Românilor din Meglen. — Răspândirea lor în Asia Mică, în Tracia Orientală și în Țară.

Deoarece în introducerea volumului I din această lucrare, am vorbit despre stările de lucruri din Meglen până în 1909, când am făcut prima mea călătorie, în cele ce urmează voi încercă să fac o mică expunere asupra stărilor care au urmat după această dată, mai ales că ele ne ajută la priceperea tuturor nenorocirilor care s'au abătut, acum în urmă de tot, asupra acestei populațiuni, mai întâiu prin excluderea limbei românești din școalele lor comunale, după aceea prin împănarea satelor lor cu Greci asiatici și, înfine, prin emigrarea lor în Asia Mică, în Tracia și în Țară.

Până în anul 1909, acțiunea noastră culturală din Meglen reușise să introducă școli românești în toate comunele locuite de Români, afară de orașelul Nânta. Lupta n'a fost ușoară. Agenții propagandei grecești au întrebuițat și aci ca și în Macedonia mijloace neînchipuit de brutale, socotind că în felul acesta vor forță pe Românii naționaliști să părăsească cauza românească. De astă dată asasinatelor atât de obicinuite în toată Macedonia nu se întindeau numai asupra celor în vârstă ci și asupra copiilor. Ca acum mi-aduc aminte cu ce groază îmi arătă păstorul *Steriu Mitri*, conducătorul meu prin acele părți, locul unde fusese măce-lăriți 14 copii între 10 și 12 ani, pe drumul ce duce de la Lugunța la Huma, acest biet păstor care în 1912 și el a trebuit să cadă victima aceeași barbarii!

Cu toate acestea, când, înfine, Junii Turci, în urma stăruinții organelor noastre școlare, ajunseseră să priceapă adevăratul scop al mișcării noastre culturale, iar autoritățile administrative începueră în mod efectiv să sprijine cauza românească, puținii Români din Meglen care își mai trimiteau copiii la școalele grecești, îmbrățișară cauza românească. În vara anului 1910 în nici o comună românească nu mai existau școale grecești. Și pentru ca să nu se creadă că această revenire la sentimente românești fusese făcută forțat prin intimidări venite din partea autorităților administrative, Românii din toate satele din Meglen au adresat marelui vizir cași guvernatorului din Salonic o declarație, în care își afirmau libera lor acțiune în chestia școalelor și bisericilor naționale.

Mi-aduc aminte, că pe vremea aceea, când mă aflam și eu în apropierea lor, lucrând pentru triumful cauzei noastre, a fost un moment — singurul din întreaga perioadă de frământări culturale la Românii din Peninsula Balcanică — când idealul acțiunii noastre reușise să se realizeze într'un singur colț din Macedonia. Acest colț eră ținutul Meglenului. Megleniții care fuseseră treziți așa de târziu la conștiința na-

de războiul balcanic, trimit pe cetitor la articolul lui Const. Noe, publicat în lucrarea lui V. Codrescu, *Istoricul Școalelor din Macedonia* 1906. În rândurile de mai sus eu m'am mulțumit să schițez numai ceea ce, după cât știu, nu s'a scris până acum.

țională, numai după o activitate de câteva decenii reușiseră să înlocuiască în toate școlile și bisericile din comunele lor limba grecească prin cea românească. Eră un adevărat triumf al cauzei noastre. Și pentru ca să se vadă de câtă însuflețire eră cuprinsă preoțimea și mai cu deosebire dascălii noștri din acel ținut, reproduc rândurile prin care directorul școlii românești din orașul Ghevgheli anunță consulatului românesc din Salonic izbânda desăvârșită a cauzei românești: «Mulțumită concursului binevoitor al onoratelor autorități imperiale, românismul a făcut un pas gigantic în regiunea Meglenului. Toate bisericile și școlile comunale sunt în mâna noastră, în care răsună dulcea limbă românească. Toată lumea mic și mare se îmbrățișează de bucurie. Deși s'a încheiat anul școlar, am hotărît toți, institutorii și preoții, să redeschidem școlile încă pe cel puțin o lună...»

Această stare n'a ținut decât până în 1912, când prin răsturnarea guvernului June-Turc și înlocuirea lui prin partidul liberal, bandele de comitajii greci și bulgari au început să apară din nou, pentru ca prin acțiunea lor comună să pregătească izbucnirea războiului balcanic.

După războiul balcanic, ținutul Meglenului cădea sub stăpânirea grecească și cu aceasta Meglenoromânii intrau în gura lupului. Avantgarda armatelor grecești, care se alcătuiă numai din «antarti» (comitajii) trebuia în primul rând să-și războve în contra căpeteniilor românești care se arătaseră ostili cauzei grecești. Unii dintre Românii vizați și-au părăsit căminurile venind în Țară. Inșă cei mai mulți au rămas acasă, și ei trebuia să sufere toate cruzimile unei armate care se grăbise să se instaleze în comunele românești din Meglen numai ca să se războve. Acum Românii din acest nenorocit ținut nu mai erau urmăriți pe ascuns în codru, ci împușcați în mijlocul satului, la vederea tuturor¹⁾. Cele mai mari nenorociri căzuseră asupra Românilor din comuna Liumnița. După aceea veni rândul Românilor din Oșani și din celelalte comune.

În acele vremuri grele pentru toți Românii din Macedonia grecească, dar mai ales pentru Meglenoromâni, comunele românești din ținutul Meglenului au început, puțin câte puțin, să fie părăsite. Cei mai mulți dintre Români se așezau în Țară. Școlile românești, dacă mai erau tolerate, în schimb, autoritățile grecești întrebuițau pe lângă Români toate mijloacele de intimidare spre a-i face să-și retragă copiii dela școală.

¹⁾ Dintre Românii din Meglen asasinați înainte și după venirea Grecilor, însemnăm pe *Duce Dude* și *Nicu Gheorghii* din Liumnița. După aceea pe *Traiu Ciupa* și fiul său *Dimitri* din Comuna Cupa. Apoi pe celnicii *Steriu Beca*, *Foti Vana*, *Nicola Manguichi* și mai mulți păstori, toți din comuna Livadz. Dintre cei spânzurați de către armatele grecești ziua după amiazi în mijlocul satului, au fost *Petcu Chehaia* și *Avram Țara*; iar notabilii *Duce Dude* și *Nicu Gheorghii* au fost împușcați în drum, pe când se duceau cu nevestele și copiii lor la o rudă. În Oșani fruntașul român *Bosca Pupea* a fost omorât în bătaii, iar *Tanas Stoiu Terzi*, cel mai aprig apărător al cauzei românești, după ce, mai întâiu, a fost bătut până la sânge, a fost împușcat și azvâlit în mijlocul satului. (Toate aceste informațiuni sunt luate din rapoartele Consulatului din Salonic, adresate guvernului român din București).

În aceste împrejurări nenorocite, Românii din Meglen au fost surprinși de marele războiu, care le-a adus nenorociri și mai mari: Liumnița, Cupa, Oșani, Lugunța, Birislav și Nânta, făcând parte din zona frontului bulgar, erau expuse la bătaia tunului. Din această cauză, o parte din populațiune a fost dusă în interiorul Bulgariei, unde a fost supusă la un tratament destul de neomenos, iar o altă parte ridicată de Greci și răspândită în apropierea Salonicului și în insule.

După sfârșitul marelui războiu, prea puțini din acești Români nenorociți au apucat să se reîntoarcă la căminurile lor. În afară de aceasta, Grecii, preocupați de gândul ca să-și asigure frontiera din spre Serbia, au adus în comunele românești coloniști asiatici spre a pune bazele unei zone culturale grecești. Cu aceste măsuri ca și cu persecuțiile care au urmat după aceasta, românismul nostru a fost redus la niște proporții în care — cu multă durere sufletească o spun, — o populațiune, numai în stare de agonie, mai poate trăi!

Ca consecință a acestei situațiuni, a urmat un nou exod în spre Țară. De astă dată nu plecau Românii singuratici, ci grupări de zeci de familii.

Dintre acestea, după informațiunile pe care a binevoit să mi le procure d-l *Chr. Iufu*, președintele Societății de cultură «Meglenia» cu sediul în București, 98 familii originare din Oșani s'au așezat în Dobrogea Nouă, în comunele Aidoglu și Bazraghian; — 130 familii de Aromâni grămosteni din comuna Livădz, așezată în ținutul Meglen, s'au stabilit în comunele Tatar-Atnagea și Uzungi-Orman; — 70 familii, originare din Lundzini (Lugunța), în comuna Capaclia; — 13 familii din Cupa, în comuna Cazimir; — 18 familii din Liumnița, în comuna Haschioi; — alte 30 de familii din Liumnița, în comuna Srebărna; — înfine 40 familii tot din Liumnița, în comuna Sărsänlar și 80 familii amestecate din mai multe comune, în Cocina.

Peste tot au emigrat în Dobrogea Nouă 349 familii meglenoromâne și 130 familii aromâne din ținutul Meglen.

În ce privește Meglenoromânii din orașelul Nânta, nimic precis nu se știe de urma lor. Am putut află numai că din miile de Români din Nânta astăzi nu mai există în acest orașel nici o familie! Toți au plecat, răspândindu-se unii în Asia Mică, alții în Tracia Orientală. Societatea «Meglenia» a luat lăudabila inițiativă să intervină pe lângă guvernul turc din Angora ca să-i comunice, în marginea posibilităților, localitățile din republica turcească în care au fost așezați acești români nenorociți. Socotindu-se Musulmani din cauza religiei lor mahomedane, în timpul când se făcea schimbul între Greci și Turci, ei, fugind de urgia Grecilor, au optat pentru așezarea lor în ținuturile Republicei Otomane.